

A Vajda Lajos Iskolagaléria megnyitója elé

A zalaegerszegi Kölcsey Ferenc Gimnázium galériája Vajda Lajos nevét vette fel. Az intézmény ilyen módon akar hozzájárulni a Zalaegerszegen született művész emlékének ápolásához. Az avató ünnepségen, március 4-én a művész munkáit nyomatok segítségével bemutató válogatást láthatott a közönség. Dr. Gyimesi Endre polgármester köszöntő szavai után Pataki Gábor művészettörténész, az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének igazgató-helyettese beszélt a kiváló művész zalai kötődéseiről, sorsáról és a magyar képzőművészetben játszott szerepéről.

Vajda Lajos – ha szimbolikusan is, újra hazaérkezhetett. Viseli már nevét múzeum, névadója a magyar neoavantgárd művészet egyik legfontosabb társulásának, s most egy olyan intézmény programadója lesz, mely szándékai szerint a művészetet, a vizuális kultúrát hozza közelebb a fiatalokhoz.

Olyanokhoz, melyekhez kiskamaszként ő is hasonló volt egykor. Itt született Zalaegerszegen 1908-ban egy sokgyerekes, szegény járásbírói írnok legkisebbik fiaként. Az I. világháború alatt a család a jobb megélhetés reményében Szerbiába költözik, Vajda itt végzi elemi iskoláit, s a bizánci-pravoszláv művészet hatása maradandó nyomot hagy benne. A Vajda-família később többször is próbálkozott a visszatéréssel, utoljára 1923-ban laktak a városban, mígnem mindannyian Szentendrére költöztek. Látszólag ennyi kapcsolata maradt a művésznek Zalaegerszeggel, s dokumentumul néhány fiatalkori rajz a városról, a környékbeli dombokról. Lélekben azonban tősgyökeres nyugat-dunántúli maradt, olyan persze, aki az általa vágyott szintézis érdekében igyekezett megismerni és feldolgozni a keleti ortodox kultúra tapasztalatait is, de

akinek a bizánci templomok és ikonok mellett a göcseji táj s annak népi kultúrája is meghatározó élménye maradt.

Rengeteget szenvedett. Gyerekként csonttuberkolózis támadja meg szervezetét, s bár a műtétek sora segít rajta, a Koch-bacillus sötét árnyékként követi élete során. Imponáló tehetsége s rajzkészsége révén bekerül a Képzőművészeti Főiskolára, de kísérletező kedve s meg nem alkuvó természete miatt a konzervatív tanárok néhány társával együtt eltávolítják. Párizsba megy, s a filmrendezésről álmodik, de még egy olcsó fényképezőgépre se futja neki, újságfotókból ragasztott kollázsokkal kell megfogalmaznia az őt foglalkoztató problémákat. Majd Magyarországra visszatérve úgy volt képes művészi elképzeléseit megvalósítani, hogy valójában nem vett részt a hivatalos művészeti életben. Alkalmi grafikai munkákból, a családjától rosszállások közepette odavetett néhány pengőből élt, hitvány hónaposszobákban, sötét padlásokon dolgozott. Képeire akkor nem akadtak vevők, s távol is állt a már beérkezett festők konzolidált művészetétől, a „békanyálas piktúrától”, ahogy ezeket a jólfésült törekvéseket nevezte.

A maga útját járta. Mikor 1934-ben Korniss Dezsővel együtt módszeresen rajzolni kezdte Szentendrének és környékének népi s egyházi építészeti motívumait, némiképp Bartók példája lebegett a szeme előtt. S ahogy a zeneszerző műveiben is felbukkannak a magyar népdaloknak, román balladának a dallamtöredékei, akként szerveződnek a konstruktív szerkezetek és az álom szürrealista logikájának szintézisteremtő rendjébe a házak oromfalai, kapudesztkái, ablakrácsai s a város templomtornyai, olyan „hétköznapi”, a környezetével még szerves teljességben együtt élő embereket idéző motívumokkal, mint a csorba tányér, a bárányos falvédő, vagy a karéjosan kunkorodó almahéj. A biztos kézzel megrajzolt

motívumokat gyakran egymásra illesztette, egy feszes, mégis otthonosnak tűnő képi rendszert hozva létre, melyet nem kötötte többé a nehézkedés törvénye. Úgy tűnt, sikerülhet az egyensúly megteremtése a szerves és szervetlen, a ráció és az álom között. Ekkor fognak bele az ún. *Szentendrei program* megteremtésébe, melynek során a nyugat-magyarországi, göcseji Vajda és a keleti végekről származó székely Korniss az ország közepén találkoznak kísérve meg a hidat a Nyugat és Kelet, az orosz és a francia művészet között, megteremtve egyúttal egy korszerű, európai hatásokon nyugvó magyar művészet alapjait is. Ekkor készíti talán legnagyobb szabású művét, az egyéni portréból és egy ikon-önarcképből egy harmadik, egyszerre emberi és isteni arccá összeolvadó, felfelé mutató ikonos önarcképet.

E nagy ívű program azonban – a krónikus nincstelenség, és a komoruló politikai-társadalmi légkör közepette – nem valósulhatott meg az általa vágyott formában.

A feszes egyensúly szétzúsz, és Vajda egyre inkább az ösztönök, a psziché irracionális tartományai felé fordul. Felbomlik a feszesen tiszta vonalrendszer, helyükre durva, vastagon húzott csonkok, motívumtöredékek kerülnek, a szelíden komoly ikonarcok után vicsorgó, szenvedő maszkok születnek. Némi megnyugvást csak abban találhat, hogy felesége, a később kiváló művésszé érő Richter (művésznevén) Vajda Júlia immár mindvégig hű társa lesz a nyomorban és a művészet iránti elhivatottságban egyaránt. Egyik korábbi levelében így figyelmezteti akkori menyasszonyát: „a művészet papja légy!” – vagyis hogy soha ne rendelje alá munkásságát a politikának vagy a könnyű sikerekkel kecsegtető karrier csábításainak.

Ne képzeljük persze Vajdát komor aszkétának, szeretett nevetni, jó társaságban lenni, népdalokat énekelni a művészbáráttal. Örömmel töltötte el, hogy az utolsó szentendrei nyarakon még nála is fiatalabb művészek – köztük Bálint Endre, Szántó Piroska – gyűltek köréje, művészetének mind tragikusabb felhangjain azonban mindez már nem változtatható. Képein fokozatosan elhagyja az emberek lakta világot, szinte holdbéli, különös

tájakon bolyong, olyan helyeken, ahol költőtársát, József Attilát idézve „összekoccannak a molekulák”.

Utolsó periódusában pedig – mind jobban elhatalmasodó tudóbajával küszködve – immár a szinte ellenőrzés nélküli vegetáció lesz a főszerep. A nagyméretű, csomagolópapírra készített szénrajzokon növényi rostokra, gombafoszlányokra emlékeztető alakzatok tűnnek fel, kezdetben nyűszító démonokat, fenyegető szellemlényeket idézve fel, később aztán mintha már csak a természet, a pusztítás vak erői ostromolnák a papírokat. Mintha már a közelgő világégést sejtetnék ezek a munkák, melyek a fájdalommal, a halállal való viaskodás mellett egyszerre a művészet hatalmának, erejének is bizonyítékai – hiszen a művész képes volt megidézni a rettenetet, az ábrázolás eszközei, a művész állhatatos személyisége, küzdelme lobogott a kanyargó szénrostokban.

De többet már nem alkothatott. Beteg szervezetét a munkaszolgálat végképp meggyötörte, és 1941-ben, alig harminchárom éves korában elhunyt a budakeszi szanatóriumban. Utolsó napjaiban a rántott hús mellé kedves Picasso-könyvét kérte kezébe.

Bár néhány kritikus és több művész már ekkor felismerte nagyságát, művészete a szocreál bornírt időszakában nem kaphatott nyilvánosságot, és özvegyének ágynemű-tartójában várta a feltámadást. Csak a 70-es évek második felétől kezdve szembesülhetek egyre többen műveivel, és immár – szentendrei múzeuma és kiállításai révén – vált jelentősége letagadhatatlanná itthon és külföldön egyaránt.

A szentendrei program tervezetése során abban reménykedett, hogy mozgalmuk esetleg idővel kicsi közép-európai munkaközösséggé alakul. Ugyan nem így történt, de remélhetően a nevével fémjelzett iskolagalériában nap mind nap megforduló fiatalok akár egy nagyobb, európai szellemű közösség tagjai lehetnek. Vajda szellemi öröksége mindenestre most már az övék is.

Pataki Gábor